

СЕМАНТИКА ДОРОГИ В ТРАДИЦІЙНІЙ ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядаються звичаї та вірування, пов'язані з семантикою дороги в традиційному весільному обряді українців другої половини XIX – початку XX ст. Аналізуються мотиви дороги та долі у весільній обрядовій пісенності.

Ключові слова: весілля, обряд, символіка, дорога, доля, весільні пісні, народні вірування.

У традиційному народному світогляді українців дорога вважалася сакральним місцем. Згідно з міфологічними уявленнями, вона є одним із різновидів межі між “тим” і “цим” світом. Вірування у її зв'язок із потойбіччям вплинули на те, що в народній свідомості закріпилося ставлення до дороги як до чужої та небезпечної зони. Символічне значення даного локусу проявляється у перехідних ритуалах, до яких належить і обряд весілля¹. Український весільний обряд освячував зміну статусу хлопця та дівчини (їх перехід до нової соціально-вікової групи), символізував розлучення з домівкою і входження в чужу родину (перехід дівчини в сім'ю чоловіка або зрідка – хлопця в сім'ю дружини)². В етнологічній науці весільний обряд українців висвітлений досить детально і широко (починаючи з подорожніх записів Г.Л. де Боплана XVII ст. і закінчуючи сучасними ґрунтовними працями Н. Здоровеги, В. Борисенко та ін.). Однак, тільки в останнє десятиліття з'являються дослідження, присвячені окремим елементам весільної обрядовості (вивчається символіка дерева, весільного рушника, короваю тощо). Оскільки традиційний шлюбний ритуал українців відбувався у певній просторовій дислокації (дім молодого, дім молодої, церква) і передбачав ритуальний рух між цими об'єктами, тому важливим у даному контексті є вивчення семантики дороги. Одним із головних джерел для розгляду нашої проблематики є весільна обрядова пісенність, яка має багатозначну символіку, що досі залишається малодослідженою.

Весільна обрядовість українців формувалася протягом довгого періоду часу і увібрала в себе елементи дохристиянських та християнських вірувань. Традиційне українське весілля незалежно від етнорегіональної специфіки окремих частин обряду можна умовно поділити на три етапи: передвесільний, власне весільний та післявесільний³. Традиційно шлюбний обрядовий комплекс починався зі сватання. Для того щоб справа увінчалася успіхом, в домі парубка старостів частували та благословляли в дорогу. Зазвичай сватання відбувалось пізно ввечері⁴. За свідченнями П. Литвинової-Бартош, це допомагало уникнути висміювання людьми у разі відмови парубку⁵. Але на Закарпатті старостів засилали вдосвіта, щоб ніхто не перейшов дорогу з порожніми відрами⁶. За народними віруваннями така зустріч передвіщала невдачу у справі⁷. Тема дороги фігурує у зверненнях старостів до батьків молодої, в яких вони називають себе чужинцями, котрі здійснили довгу подорож і втомилися з дороги⁸. Мотив чужої сторони присутній у рядках однієї з весільних пісень, яку виконують під час заручин:

...Сватають мене старостоньки
Да з чужої стороньки...⁹

Дружки молодого також називають себе людьми “дорожніми” і розповідають про важкий шлях, який вони подолали: “Мы на безпутыци одынь другого ратовалы й руки свои помазалы...”¹⁰.

Найбільш ранніми в обрядовій пісенності були символи, що виникли на основі міфологічних уявлень. Однією із найдавніших весільних пісень, що дійшли до нас, де зустрічається образ

дороги як життєвого шляху, є пісня, в якій молодий звертається до Дажбога:

Поміж трьома дорогами рано-рано,
Поміж трьома дорогами ранесенько,

Там здивався князь з Дажбогом, рано-рано,
Там здивався князь з Дажбогом, ранесенько,

Зверни мені з доріженьки, рано-рано,
Зверни мені з доріженьки, ранесенько.

Бо ти богом рік од року, рано-рано,
Бо ти богом рік од року, ранесенько.

А я князем раз на віку, рано-рано.
А я князем раз на віку, ранесенько¹¹.

Символіка дороги семантично пов'язана з такими важливими атрибутами традиційного весільного обряду українців як рушник та коровай. Функції весільного рушника досить різноманітні. Рушник символізував собою поєднання двох доль у життєвій дорозі. Згідно з українськими народними віруваннями смуга полотна є символом дороги, долі, захисту¹². Ритуальне використання рушника та інших тканих виробів (хустки, поясу) спостерігаємо на всіх етапах весільного обряду: рушником перев'язували старостів, пов'язували руки нареченої та нареченого, розстеляли його в церкві під ногами молодих, застеляли ним весільний коровай тощо. На думку дослідниці семантики ткацтва у віруваннях українців О. Боряк, основною функцією рушника як ритуального символу слід вважати медіативну, тобто таку, за допомогою якої відбувається контакт між різними семантичними сферами (своїм і чужим світом, світом живих та світом мертвих). У цьому розумінні, як вважає автор, показовою є семантика полотна як дороги¹³. На Львівщині рушник як символічну доріжку клали від порогу до весільного столу, щоб по ній пройшло молоде подружжя¹⁴. На Гуцульщині дорогу молодому у домі молодої аж до весільного стола встеляли ліжниками (домотканою вовною)¹⁵.

Одним із найважливіших підготовчих моментів в українському весіллі був обряд випікання короваю. Коровай також символізував собою щасливу спільну дорогу подружжя. За народними віруваннями, цей обрядовий хліб віщував долю молодим, тому до процесу його випікання ставилися дуже обережно¹⁶. На Чернігівщині під час випікання короваю співали: "Хитається коровай не допечени чи далеко доріженька до печи дайте мені пирожечка пудпіраця, щоб до печи доріженьки допитаця"¹⁷. У записках Є. Рудницького про весілля на Підляшші зафіксована така шлюбна прикмета: "Якщо весільний коровай спечеться удачно, то життя молодих складеться щасливо. Коли ж коровай порепається, то життя подружжя буде нещасне". В даному регіоні також був поширений звичай ховати коровай у комору, а не ставити на стіл, як робили по всій Україні. Ця функція відводилася старшому брату молодої, який повинен був нести коровай, підскакуючи дорогою. Його супроводжували музики та дружки, які співали:

Питався коровай стежки
Битої дороженьки
Із нової світлоньки
До нової комороньки¹⁸.

Наступним етапом у підготовці до шлюбу був обряд запрошення гостей на весілля. Згідно з українською народною традицією, не прийнято було звати гостей на весілля під час випадкових зустрічей на вулиці. З приводу цього в народі широко побутувало прислів'я: "Просили на дорозі, щоб не були на порозі"¹⁹. Однак за деякими іншими свідченнями, навпаки, запрошували всіх, кого зустрічали на вулиці в селі. На думку Н. Здоровеги, цей звичай є пережитком родового ладу²⁰. Традиційно молода збирала дружок і разом з ними йшла запро-

шувати гостей на своє весілля. У фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського зберігається чимало записів весільних пісень початку ХХ ст., що стосуються даного обряду, і в яких відображений мотив дороги. Наведемо деякі з них:

Йа Ганночку мати родила,
Місяцем обгородила,
Сонечком підперезала,
В доріженьку випроводжала.
Гу, гу!

Благослови, мати,
Вийти з цієї хати,
Село обходити,
Усіх обпросити²¹.

Місяцю – ріжку,
Світи нам доріжку
Світи нам дорогу
Ми йдемо до дому.
Місяць ни світлий
Дороги не знати:
Бідна наша головонько
Де ми будем ночувати.
Не біймося ночі:
Господь до помочі,
Господня мати
Буде з нами ночувати²².

В піснях, які співали під час обряду прикрашання весільного гільця, присутні мотиви далекої дороги та чужої сторони:

Місяцю над горою...
Місяцю над горою,
Світи нам дорогою,
Щоб з дороги не збиться,
В сусіди не проситься,
Бо нічка темненькая,
Дорога далекая²³.

Рубане гилечко
В чужій стороні.
Та привезли його
Бояри на коні.
Поставили на столі
На вишитій скатерці²⁴.

Центральний цикл обрядодій, що включає в себе вінчання молодих у церкві, покривання голови нареченої та її переїзд у дім чоловіка, найбільшим чином пов'язаний з семантикою дороги. Важливе значення надавалося вибору дороги, по якій повинні були їхати молоді з дому до церкви на вінчання і назад, оскільки в народній свідомості цей шлях співвідносився із життєвим шляхом молодого подружжя. Згідно з міфологічними уявленнями українців та інших слов'янських народів, дорога – це “нечистий” локус, місце прояву демонологічних персонажів²⁵. У зв'язку з цим, за українською народною традицією, перед від'їздом до церкви молода просила благословення у батьків, брала за пазуху сіль, шматок хліба та цукру як обереги²⁶. Молодий

перед тим, як вирушити до молодої, також отримував благословення від своїх батьків. Весь шлях молодого до хати нареченої супроводжувався співом. У весільних піснях знову простежується мотив довгої та небезпечної дороги: “Попидь лисомъ быта дороженька. Туда ихав Ивась изъ боярамы”²⁷.

Низом, кониченьки, низом,
Закидана доріженька хмизом.
У Андрійка кінь вороненький
Перескочив хмиз зелененький²⁸.

Да поїдеш у доріженьку;
В доріженьку да далекою
По Варочку молоденькою;
В доріженьку да ще й щасною
По Варочку да й прекрасною²⁹.

У молодої вдома, чекаючи на хлопця, також співали:

Ой розповрвся новий черевичок на нозі
Ой забавився молодий Степанко в дорозі
Ой зрівняй, Боже, гору й долину рівненько
Чи не приїде молодий Степанко хутенько³⁰.

Виходячи до шлюбу з хати, “віддавали честь” порогу чи топірцями (на Гуцульщині), чи гільцем. Молоді мусили переступити поріг правою ногою на знак вшанування домашнього вогнища. На Полтавщині молодий, вийшовши з хати, за порогом кланявся на всі чотири сторони. Дослідниця Н. Здоровега пов’язує цей звичай з давніми магічними віруваннями³¹. На Підляшші перед від’їздом молодих до церкви на вінчання батько молодої обов’язково кропив їх водою, а мати обсипала хмелем і вівсом з побажанням щастя й достатку. Іноді брати молодої також клали їй в черевки житню устілку та гроші. Є. Рудницький припускає, що ця устілка замінила давній слов’янський звичай устеляти дорогу молодим житньою соломою³². Для того, щоб уберегти дітей від зурочень, батьки давали їм зав’язану у вузлик сіль або сипали її нареченому у кишеню (Холмщина та Підляшшя)³³. На Коростенщині наречена брала за пазуху мак (“щоб не було корости”) і залізний ключ чи просто шматок заліза (“щоб ніхто не наврочив”). Залізо з цією ж метою брав і наречений³⁴. За народними віруваннями, для захисту від злих духів молодий та молода також повинні були мати дві голки на спині, ввіткнуті навхрест в одяг³⁵.

Головним сюжетом весільних пісень даного циклу є далека дорога, яка веде молодих до шлюбу: “В далекою дороженьку їхати до шлюбоньку”³⁶. По дорозі до церкви співали:

Свиты мисяцю рижку
Освиты намъ дорижку
Нашому Молодому
До божого дому...³⁷

Ще один мотив, який простежується у весільній пісенній обрядовості – це мотив долі.

Від стола до порога
Й удоптана дорога;
Родина ї доптала,
Молоду дарувала –
Ні золотими, ні червоними,
Лише щістічком та й здоров’їчком,
Доброю доленькою³⁸.

Проводжаючи молодих до шлюбу, співали такі пісні:

Жегнет Матюнка кони
Проси у Бога долі
Щоб Бог щастив
Дитято зносив
В далеку дороженьку
Їхати до шлюбоньку.

Ой попе, попе, батьку наш
Одчини церковку проти нас,
Одчини церковку й ворота,
Бо їде до шлюбу сирота.
А вона батенька не має
У Бога доленьки жадає³⁹.

Таким чином, у традиційній весільній пісенності українців образи дороги та долі уподібнюються.

За народними віруваннями, не бажано було, щоб хтось переходив дорогу молодому подружжю:

Мої мили вороженьки
Вступите з дороженьки
Молодій молодому
До Божого дому⁴⁰.

Хоча, наприклад, на Вінниччині зафіксовано звичай, за яким молодим влаштовували “перейми” біля церкви родичі молодого чи молоді та церковники⁴¹.

Після вінчання у церкві також заборонялося переходити шлях молодому подружжю. Про це свідчить записана у 1920-х роках на Вінниччині пісня, яку дорогою співали дружки: “З дороги вороги, з дороги, не переходьте дороги. Нехай іде родина, щоб була щаслива година”⁴². Отже, вважалося, що в даний період молодята як лімінальні суб’єкти (учасники “обряду переходу”) найбільшим чином підлягали впливу з боку демонічних сил. Тому в народі використовували різні обереги: мак, хліб, сіль, залізні предмети. Іноді із захисною метою намагалися повертатися з церкви додому іншим шляхом⁴³. За народними віруваннями, які наводить П. Чубинський, для того, щоб щастя ніколи не залишало молодих, вони повинні після вінчання вийти з церкви в інші, бічні двері⁴⁴. На Чернігівщині молоді після виходу з церкви не повинні були кланятися, дякувати за привітання і взагалі розмовляти⁴⁵. На Гуцульщині, за традицією, молодий та молода повертались окремо кожний до себе додому⁴⁶.

За народними віруваннями другої половини XIX – початку XX ст., церковний шлюб не вважався головним підтвердженням створення нової родини. Фактично освячення молодого подружжя відбувалося під час посаду молодих у домі молоді та розподілу короваю.

Іде Маруся на посад,
Стрічає її Господь сам
Із долею щасливою,
Із доброю годиною⁴⁷.

Міфологічна семантика та ритуальні функції дороги найбільшою мірою проявляються у звичаях, пов’язаних із переїздом молоді у дім молодого, входженням її до нового роду. Наприкінці XIX ст. в традиційному українському весіллі, як вважає В. Борисенко, можна виділити дві побутуючі схеми руху весільного поїзда молодого: з дому молодого – в дім молоді – разом до церкви – в дім молоді – повернення до свого дому – знову почтом зі свого дому – в дім молоді – назад у свій дім з дружиною. Коли вінчання у церкві не було обов’язковим,

існувала більш проста схема: зі свого дому – в дім нареченої – в свій дім з дружиною⁴⁸. Формуванню весільного поїзду в українській народній традиції надавалося важливе значення. Вирядження нареченого за дружиною супроводжувалося низкою магічних та захисних дій: мати обсіпала сина житом, батько кропив водою, здійснювали триразовий обхід почету з гострими металевими знаряддями праці тощо.

Ой, кропи, батьку, водою,
Щоб із щастям, із долею, –
Куди ми обіцяли,
Щоб щасливо заїхали⁴⁹.

Ой сип, мати, гречку,
Озьми коня за гнуделечко.
Козьми коня за гнуделечко,
Виведь його за воротечка,
Перехрести дорогу,
Да з богом у дорогу⁵⁰.

В деяких регіонах мати проводжала весільний поїзд у вивернутому кожусі (Чернігівщина)⁵¹. Основним мотивом даного циклу весільної обрядової пісенності українців знову виступає далека дорога, повна небезпек та перешкод⁵².

Не їдь, Степанку сюди й туди –
Тобі дороженька туди й сюди
Тобі дороженька перекопана
Сріблом, золотом пересипана
Тобі Гануля перекопала
Сріблом, золотом пересипала⁵³.

...Їж, коню, траву зелененьку,
Пий, коню, воду холодненьку
Та поїдеш у доріженьку.
Та поїдеш у доріженьку
Не в близькую, та в далекую.
Не в близькую, та в далекую,
По Марійку молоденькую⁵⁴.

Ой місяцю-ріжку
Світи нам доріжку,
Просвіщай дорогу
До милої двору⁵⁵.

В деяких місцевостях в народі вірили, що знахарі або чаклуни могли перетворити весільний поїзд у вовків – “пустити весілля вовкулаками” (польсько-українське порубіжжя, нині Полісся)⁵⁶.

Обрядом зближення двох родин була зустріч поїзду нареченого, яка починалася біля воріт молодої. За народною традицією, відбувався символічний викуп дівчини родиною парубка⁵⁷. У прощанні молодої зі своєю родиною простежуються мотиви чужої сторони, блукання, неходженої стежки, невідомої дороги, непевної долі:

Чи тобі не жаль, молода Ганулю,
Твого дівоцтва буде,
Ой як ти підеш од матінки
Межи чужії люде?
Ой там стеженьки позаростали,

То ти будеш блудити,
А сусідоньки незнакомії
Будуть тебе судити.
А я стеженьки попродаптаю
Та й не буду блудити.
С сусідоньками обізнаюся,
То й не будуть судити⁵⁸.

Ой тестеньку, ти наш батеньку,
Не гай нас, виряжай нас!
Тепер нічка та темненькая,
Доріженька та далекая...⁵⁹

Ой, місяць дороженьку освитивъ;
Ой братъ сестрыцю выпроводивъ:
Отце тобі, сестрыце, дорога,
Идь до свекорка здорова⁶⁰.

Брат сестрицю проводжав,
Доріженьку указав:
“Це тобі, сестрице, дорога,
Їдь од батенька здорова.
Будь здорова як вода,
Будь багата як земля,
Будь пригожа як рожа,
Красна як весна!”⁶¹.

Оце тобі, сестрице, дорога,
Ой їдь од мене здорова.
Оце тобі, сестрице, битий шлях,
Ой їдь од мене да й не плач⁶².

Батьки благословляли молодят і бажали сімейного щастя: “Щаслива вам, дитки, годинонька в дорогу ихать; щаслива доріженька нехай стелеться перед вами”⁶³. У весільних піснях мотив дороги переплітається з образом долі, яку символізує собою коровай:

Міясцю-рогоженьку...
Міясцю-рогоженьку,
Світи нам дороженьку,
Щоби ми не заблудили,
Коровай не загубили⁶⁴.

В народі вважалося, що не можна переходити дорогу весільному поїзду.

Одступіте ся, вороги!
Не переходьте дороги,
Нехай перейде родина,
Щоб наша дорога щаслива!

На дорозі парубки робили “перейми” весільному поїзду. В такому випадку поїзд звертав на іншу дорогу, намагаючись об’їхати усі перешкоди, або молодий платив викуп⁶⁵.

Що то за варта стала,
Що нам коні полякала?

Наші коні – воронії,
Перезв'яни – молодії.

Що то за варта в дорозі?
Кварта горілки на возі.
Що дати, то дати,
Аби довго не стояти.

Чи їхати, чи не їхати?
Щось у свата теліпається –
Горілочка у барилочку,
А печеня у кошлику.

Перейма на дорозі,
А горілка є в возі.
Скільки дати, то тра дати,
Аби довго не стояти⁶⁶.

На Чернігівщині на рубежі XIX–XX століть побутував давній звичай перевозити молодих через вогонь, який розкладали біля воріт. Називався він “підсмалювати молоду”, що могло означати очищення молодої як чужої особи⁶⁷. В матеріалах, зібраних етнографом Є. Смолинською на Уманщині в першій половині XX ст., також зафіксована подібна традиція, за якою в день шлюбу або на другий день вранці “пропалювали стежку”, по котрій повинна була йти молода⁶⁸. Звичай перевозити молодих через вогонь зберігався також на Поліссі⁶⁹ та в Центральному регіоні⁷⁰. Крім того, іноді дорогу поливали водою (Південь України). Дані обрядодії деякі дослідники пов'язують із давніми віруваннями у магічну, очищувальну силу вогню та води⁷¹.

Батьки молодого зустрічали подружжя хлібом і житнім зерном⁷². У домі молодого церемонія зустрічі невістки супроводжувалася рядом заходів магічного характеру з метою охорони дому від появи “чужої” особи, а з нею – і “злих” сил. Залежно від місцевих традицій свекруха зустрічала невістку у вивернутому кожусі, молодий переносив дружину через поріг, переводили молоду через поріг, тримаючи за пояс тощо⁷³. Післявесільні обряди були спрямовані на зміцнення зв'язку між двома родами та полегшення пристосування молодої до життя у новій родині⁷⁴. Особливістю заключного етапу весільної обрядовості холмщан були ряджені та імітація поховальних голосінь, що пов'язувалося з ритуальною смертю дівчини, яка переходила нині у новий статус (збереження архаїчних елементів ініціацій)⁷⁵. Про зв'язок у народній свідомості весільного та поховального обрядів як перехідних ритуалів свідчить вірування, що побутувало на Львівщині у кінці XIX ст.: “Люди кажуть, що коло котрого поля стане похорон там буде весіле. Коли стане весіле там буде похорон”⁷⁶.

Отже, дорога є одним із центральних образів в традиційному українському шлюбному ритуалі другої половини XIX – початку XX ст. Її міфологічна символіка проявлялася на всіх етапах весільного обряду, головною ознакою якого було переміщення молодят у просторі за схемою руху по колу (дім молодого – дім молодої – церква). В традиційній свідомості українців семантика дороги пов'язувалась з такими сакральними атрибутами традиційного українського весілля, як коровай та рушник. У варіантах весільних обрядових пісень з різних регіонів України виявляється символічне значення дороги як життєвого шляху молодого подружжя, їх спільної щасливої долі.

¹ Геннеп А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. – М., 1999. – С. 9.

² Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К., 2000. – С. 125.

³ Там само. – С. 126.

- ⁴ Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К., 1974. – С. 65–66.
- ⁵ Литвинова-Бартош П. Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського пов. у Чернігівщині // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 72.
- ⁶ Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1988. – С. 20–23.
- ⁷ Наукові архівні фонди рукописних матеріалів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського (далі – ІМФЕ). – Ф. 1–6. – Од. зб. 684. – Арк. 22.
- ⁸ Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 230.
- ⁹ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 75.
- ¹⁰ Маркович М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К., 1991. – С. 111–112.
- ¹¹ Весільні пісні у двох книгах. – К., 1982. – Кн. 2. Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття – С. 219.
- ¹² Яковлева О. Рушник як символ когнітивної моделі праукраїнців // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 3. – С. 33.
- ¹³ Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1997. – С. 145–150.
- ¹⁴ Здоровега Н.І. Вказ. праця. – С. 154.
- ¹⁵ Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / П.І. Арсенич, М.І. Базак, З.Є. Болтарович та ін. – К., 1987. – С. 312.
- ¹⁶ Борисенко В.К. Традиції... – С. 138.
- ¹⁷ ІМФЕ. – Ф.1–6. – Од. зб. 674. – Арк. 113.
- ¹⁸ Рудницький Є. Українське весілля на Підляшші. (В селах Гнойні, Борсуках, Старім Бублі й Луковисках, Константинопольського повіту, Седлецької губернії). (Передмова д-р. іст. наук, проф. Валентини Борисенко) // Етнічна історія народів Європи. – 2003. – № 15. – С. 107.
- ¹⁹ Борисенко В.К. Весільні... – С. 60.
- ²⁰ Здоровега Н.І. Вказ. праця. – С. 85.
- ²¹ Весільні пісні у двох книгах. – К., 1982. – Кн. 1. Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Степова Україна. – С. 158.
- ²² ІМФЕ. – Ф.1–5. – Од. зб.420. – Арк. 22.
- ²³ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 1.– С. 127.
- ²⁴ Там само. – С. 135.
- ²⁵ Левкиевская Е.Е. Дорога // Славянские древности. – М., 1999. – Т.2. – Д – К. – С.124.
- ²⁶ Рудницький Є. Вказ. праця. – С. 112.
- ²⁷ ІМФЕ. – Ф. 29–3. – Од. зб. 360. – Арк.15–16.
- ²⁸ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 1.– С. 331.
- ²⁹ Там само. – С. 289–290.
- ³⁰ ІМФЕ. – Ф. 1 – 5. – Од. зб. 483. – Арк. 55.
- ³¹ Здоровега Н.І. Вказ. праця. – С. 100.
- ³² Рудницький Є. Вказ. праця. – С. 134.
- ³³ Холмщина та Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко, Г. Вишевська, Ю. Гаврилюк та ін. – К., 1997. – С. 296.
- ³⁴ Борисенко В. К. Весільні... – С. 72.
- ³⁵ Здоровега Н.І. Вказ. праця. – С. 110.
- ³⁶ Рудницький Є. Вказ. праця. – С. 112.

- ³⁷ ІМФЕ. – Ф. 29–3. – Од. зб. 360. – Арк. 16.
- ³⁸ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 2. – С. 367.
- ³⁹ Рудницький Є. Вказ. праця. – С. 112.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ ІМФЕ. – Ф. 1–7. – Од. зб. 691. – Арк. 101.
- ⁴² ІМФЕ. – Ф. 1–5. – Од. зб. 447. – Арк. 30.
- ⁴³ Борисенко В. К. Весільні... – С. 72.
- ⁴⁴ Чубинський П.П. Мудрість віків: (Укр. народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): У 2 кн.: – К., 1995. – Кн.1. – С. 141.
- ⁴⁵ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 106.
- ⁴⁶ Гуцульщина... – С. 311.
- ⁴⁷ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 123.
- ⁴⁸ Борисенко В. К. Весільні... – С. 70.
- ⁴⁹ Там само. – С. 41, 73–75.
- ⁵⁰ Весільні пісні у двох книгах. – Кн.1. – С. 419.
- ⁵¹ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 112.
- ⁵² Борисенко В.К. Весільні... – С. 41, 73–80.
- ⁵³ Рудницький Є. Вказ. праця. – С. 119.
- ⁵⁴ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 1. – С. 416.
- ⁵⁵ Там само. – Кн. 1. – С. 422.
- ⁵⁶ Конєва Я. Хтонічний світ холмщаків та підляшуків // Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження/ В. Борисенко, Г. Вишенська, Ю. Гаврилюк та ін. – К., 1997. – С. 314.
- ⁵⁷ Борисенко В.К. Весільні... – С. 76.
- ⁵⁸ ІМФЕ. – Ф. 1–5. – Од. зб. 483. – Арк. 108.
- ⁵⁹ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 1. – С. 632.
- ⁶⁰ Маркович М. Вказ. праця. – С. 135.
- ⁶¹ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 141.
- ⁶² Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 1. – С. 617.
- ⁶³ Чубинський П.П. Вказ. праця. – С. 173.
- ⁶⁴ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 2. – С. 356.
- ⁶⁵ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 142.
- ⁶⁶ Весільні пісні у двох книгах. – Кн. 2. – С. 457–458.
- ⁶⁷ Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 143.
- ⁶⁸ Смолинська Є. Пережитки примітивної обрядовості в українському побуті. (Передмова д-р. іст. наук, проф. Валентини Борисенко) // Етнічна історія народів Європи. – 2003. – № 15. – С. 89.
- ⁶⁹ Чубинський П.П. Вказ. праця. – С. 174.
- ⁷⁰ Борисенко В.К. Весільні... – С. 41, 73–99.
- ⁷¹ Здоровега Н.І. Вказ. праця. – С. 101–102.
- ⁷² Литвинова-Бартош П. Вказ. праця. – С. 144.
- ⁷³ Холмщина та Підляшшя... – С. 298.
- ⁷⁴ Борисенко В.К. Весільні... – С. 41, 73–80.

⁷⁵ Холмщина та Підляшшя... – С. 300–301.

⁷⁶ ІМФЕ. – Ф. 29–3. – Од. зб. 170. – Арк. 4.

В статье рассматриваются обычаи и верования, связанные с семантикой дороги в традиционном свадебном обряде украинцев второй половины XIX – начала XX в. Анализируются мотивы дороги и судьбы в свадебной обрядовой песенности.

Ключевые слова: свадьба, обряд, символика, дорога, судьба, свадебные песни, народные верования.

Article deals with the customs and beliefs related to the semantics of the road in the traditional wedding ritual of Ukrainians in the second half of the XIX – in the beginning of the XX centuries. The motifs of road and fate are analyzed in the wedding ritual songs.

Key words: wedding, ritual, symbols, road, fate, wedding songs, people's beliefs.